УДК 82.091(470+436+430)

Л. М. Остапенко

Загублена шинель сільського лікаря, або Знову про Попелюшку: до вивчення творчих зв'язків М. Гоголя і Ф. Кафки Частина III. Вибранці[1]

Стаття присвячена зіставленню мотиву втрати вбрання в повісті М. Гоголя "Шинель" та в оповіданні Ф. Кафки "Сільський лікар" як травестії казки про Попелюшку.
Ключові слова: М. Гоголь, Ф. Кафка, "Шинель", "Сільський лікар", мотив утрати вбрання, травестія, Попелюшка.

Статья посвящена сопоставлению мотива потери платья в повести Н. Гоголя "Шинель" и в рассказе Ф. Кафки "Сельский врач" как травестии сказки о Золушке.
Ключевые слова: Н. Гоголь, Ф. Кафка, "Шинель", "Сельский врач", мотив потери платья, травестия, "Золушка".

This article deals with the compare of lost dress's motive in the story "The Greatcoat" by M. Gogol and in the short story "The Village Doctor" by F. Kafka as a travesty on the fairy tale "Cinderella".
Key words: M. Gogol, F. Kafka, "The Greatcoat", "The Village Doctor", lost dress's motive, a travesty, "Cinderella".

Тому то й зітхаємо, бажаючи приодягтися
будівлею нашею, що з неба,
коли б тільки й одягнені
ми не знайшлися наг! (2 Кор. 5:2–3).

Таємна втеча Попелюшки з балу за сюжетом казки передбачає повернення її у весільному вбранні як нареченої королевича. Для Акакия Акакийовича і Сільського лікаря втрата вбрання є незворотною. Обох героїв з їхніми домівками (наперед визначеним місцем у світі) пов'язують *жінки-служниці* (травестовані Попелюшки), які мають

[1]Початок статті див.: Остапенко Л. М. Загублена шинель сільського лікаря, або Знову про Попелюшку: до вивчення творчих зв'язків М. Гоголя і Ф. Кафки. Частина I / Л. М. Остапенко // Література і культура Полісся. – Ніжин : Вид-во НДУ, 2015. – Вип. 80. – С. 163–169 ; Остапенко Л. М. Загублена шинель сільського лікаря, або Знову про Попелюшку: до вивчення творчих зв'язків М. Гоголя і Ф. Кафки. Частина II / Л. М. Остапенко // Література і культура Полісся. – Ніжин : Вид-во НДУ, 2016. – Вип. 82. – С. 48–54.

уявний статус наречених. Літню господиню Акакия Акакийовича позаочі одружують з ним чиновники департаменту [5, с. 111]. Саме вона зустрічає Башмачкина "після балу" "с башмаком на одной только ноге"[1], "придерживая на груди своей, из скромности, рукою рубашку" [5, с. 126], як Попелюшка, що губить черевик на сходах палацу, вступивши у смолу, а вдома перевдягається у звичну полотняну сорочку [9]. Служниця Сільського лікаря вперше з'являється у творі з ліхтарем у руках, нагадуючи Попелюшку, котру після балу батьки знаходять на купі попелу поряд з "тьмяною олійною лампою" [9]. Сільський лікар мріє про свою молоду служницю відтоді, як її *помічає* конюх. Завдяки "ефекту Попелюшки", що його справляє "тавро" конюха на щоці дівчини, безіменна служниця стає Розою [5, с. 594].

В обох творах знаходить травестований відбиток мотив "повернення нареченої". За версією братів Грімм, після втечі з балу Попелюшка ховається в дерев'яному голубнику, котрий розрубує сокирою її батько, аби знайти втікачку. У повісті Гоголя "страшный стук в дверь" [5, с. 126], спричинений викраденням "подруги жизни" Акакия Акакийовича, піднімає з ліжка його господиню. В оповіданні Кафки після втечі служниці з льоху "дверь дома[2] трещит и рассыпается под ударами конюха[3]" [5, с. 593], а рубана рана від "двох ударів сокирою під гострим кутом" опиняється на тілі хворого сільського хлопчика як батьківський спадок [5, с. 596]. Очікуване за сюжетом казки весілля згодом набуває поминальних конотацій: господиня Акакия Акакийовича виконує роль його дружини в поховальному обряді – замовляє йому труну [5, с. 131], а служниця Сільського лікаря, тікаючи від конюха, ховається в будинку господаря, замикає двері і гасить всюди світло – перетворює його на труну [5, с. 592].

У фіналі казки про Попелюшку панує світовий лад: героїня вбирається у весільну сукню, котру не заслуговують бачити "шкідниці"-сестри, осліплені голубами [9]. Твори Гоголя й Кафки завершуються митарствами героїв, чиї оголені душі застигають у царстві вічного холоду, а їхні місця у людському світі посідають наступники: в департаменті з'являється новий чиновник [5, с. 132], в обійсті лікаря його заступає конюх [6, с. 597]. Посмертна доля обох героїв визначається функцією їхніх "шкідників". Беручи на облік "всякого рода меха и кожи, какие только придумали люди для прикрытия собствен-

[1]На цю деталь звертає увагу і Б. Вранєш [8, с. 275].
[2]Йдеться про обійстя Сільського лікаря.
[3]У казці братів Грімм батько Попелюшки сам заправляє кіньми [9].

ной" [5, с. 132], Акакий Акакийович перевтілюється "шкідником": уподібнюється кравцю Петровичу, з його неймовірною слабкістю до тютюну, тому "чхає" на будочників [5, с. 133], і нагадує крадіїв власної шинелі велетенськими вусами, зростом і "кулаком, какого и у живых не найдешь" [5, с. 134]. Сільський лікар, що отримує коней в обмін на служницю, успадковує від конюха його пристрасть: замість зцілення "пагубного цветка на бедре" у хлопчика він одержимий порятунком Рози[1]. Лікар мусить сам давати раду коням – стати конюхом, натомість "свирепый конюх" господарює у нього вдома [6, с. 597].

Б. Вранєш пояснює інтертекстуальну присутність "Попелюшки" в "Шинелі" прагненням Гоголя вказати на "общественную и метафизическую несоразмерность между жизнью и сказкой" [8, с. 279]. Типологічна подібність мотиву втрати вбрання в повісті Гоголя і в оповіданні Кафки дозволяє конкретизувати значення травестії "Попелюшки". Функціонування цього мотиву в обох творах пов'язане з підміною сутності героя його призначенням. Будь-яка увага, виклик чи допомога світу обертається для героя великою халепою. Суспільна функція, що матеріально емблематизована вбранням, є засобом уведення героя в оману щодо його призначення. Кожен з героїв є *заручником* свого статусу як "святого обов'язку" перед світом. Акакий Акакийович убачає відповідність рангу у *вірності* "всякой букве" [5, с. 113], тому служить *втіленню* "вечной идеи будущей шинели" [5, с. 120]. Сільський лікар обтяжений *вірою* селян, що чекають від нього *зцілення*, тоді як священик нищить за непотрібністю власне вбрання[2]. Запити світу виявляються оманливими, служба – марною, *герой* стає жертвою обов'язку і "чужої віри".

Будь-які спроби героя виправдати своє існування відводять його від справжнього покликання і стають "чужою службою". Цим пояснюються ознаки "сакральної пародії", притаманні обом творам. "Шинель" вже традиційно розглядають як травестію житійного канону [6, с. 109, 120]. У "Сільському лікарі", як доводить З. Копельман [17], зазнає травестії старозавітна історія воскресіння пророком Єлисеєм померлого отрока за допомогою плаща Ілії (4 Цар. 4:32–35).

Усупереч біблійній історії шуба Сільського лікаря, співвідносна з мілоттю пророка Ілії, не допомагає господарю. Невдале зцілення

---

[1]На зв'язок імені служниці з раною на тілі хлопчика звертає увагу І. Корман [16].

[2]"Старую веру они утратили, священник заперся у себя в четырех стенах и рвет в клочья церковные облачения; нынче ждут чудес от врача…" [6, с. 595].

хлопчика обертається *ганьбою і смертю* для лікаря [6, с. 597], тоді як у Старому Завіті смертю покарані діти, що ганьбили пророка[1]. Втеча Сільського лікаря є травестією вознесіння пророка Ілії на вогняній колісниці: коляска застрягає між землею і небом, і ніхто, подібно до Єлисея[2], не підхоплює його вбрання[3].

Історія пророка Єлисея у травестованому вигляді оприявнюється і в Гоголя. Акакий Акакийович насправді наділений "небольшой лысиной на лбу" [5, с. 109][4]. З нього безкарно кепкують молоді чиновники[5] [5, с. 111]. Його "священним атрибутом" (мілоттю) стає шинель. Саме вона *забирає життя* Акакия Акакийовича і *знеславлює* його ім'я: після смерті він видається травестованим Єлисеєм, що хапає шинелі з чужих плечей і колясок і в такий спосіб вершить суд над людьми, оголюючи їхнє єство.

Акакий Акакийовичй і Сільський лікар є травестованими Попелюшками як вибранці, що виправдовують вибрання вбранням. Вони служать не Творцю, а світу, що завдає їм шкоди. Сцени знущань над Попелюшкою знаходять відбиток і в "Шинелі", і в оповіданні Кафки. Чиновники департаменту сиплють папірці на голову Башмачкину [5, с. 111] подібно до того, як зведені сестри Попелюшки висипають крупу в попіл [9][6]. Селяни за допомогою нічного дзвоника, яким зазвичай викликають служниць, збиткуються з лікаря [6, с. 594], а хворий хлопчик має намір видряпати йому очі [6, с. 596], на зразок того, як горлиці Попелюшки осліпили її сестер [9].

Службова ініціація героїв, що відповідає бальному "посвяченню" Попелюшки в королівну, в обох творах увиразнюється як сакральна травестія Таїнства Євхаристії. Одержимий новим вбранням,

---

[1]"И пошел он оттуда в Вефиль. Когда он шел дорогою, малые дети вышли из города и насмехались над ним и говорили ему: иди, плешивый! иди, плешивый! Он оглянулся и увидел их и проклял их именем Господним. И вышли две медведицы из леса и растерзали из них сорок два ребенка" (4 Цар. 2:23–4).

[2]Пророк Єлисей підхопив мілоть пророка Ілії під час його вознесіння (4 Цар. 2:11–13).

[3]"Шуба моя свисает с коляски, но мне ее не достать, и никто из этой проворной сволочи, моих пациентов, пальцев не шевельнет, чтобы ее поднять" [6, с. 597].

[4]У старозавітному значенні лисина символізує прокляття [18].

[5]Точний переклад з давньоєврейської виразу "малые дети" в цитованому фрагменті – "молоді люди" [18].

[6]Б. Вранєш порівнює терплячість Башмачкина з лагідністю Попелюшки [8, с. 274].

Акакий Акакийович вдається до посту [5, с. 120]. Поява шинелі з хустки Петровича [5, с. 121], нагадує першу священнодію Літургії Жертви – розкриття напрестольного ілитону[1]. Розгортання ілитону вказує на підготовку трапези Таємної Вечері, якою стає звана вечеря у помічника столоначальника. Обійстя господаря, що вражає Акакия Акакийовича "свечами" (світлом) і "трубками" (кадінням) [5, с. 124], уподібнюється Храму. Лакей "с подносом, уставленным опорожненными стаканами, сливочником и корзиною сухарей" [5, с. 124], несе начиння до потіру (ківш для *"теплоти"* і посудину з частинками проскур). Акакий Акакийович входить до вітальні з острахом[2] [5, с. 124]. За столом чиновники священнодіють, роздаючи замість Святих Таїн карти для вісту [5, с. 124]. Присутні на вечері приймають Святе Причастя у вигляді *холодної* вечері і шампанського [5, с. 124]. Під час трапези Акакий Акакийович отримує Поживу не вічного життя, а *вічного холоду*, і сам стає його *жертвою*.

Візит лікаря до хворого приховує ритуальну атрибутику "чорної меси". Довкола хлопчика збирається вся сільська громада. Члени родини говорять незрозумілою лікарю мовою. Оголений семирічний хлопчик, чия рана у правому боці поблизу стегна нагадує рану Христа [6, с. 595], виявляється жертвою власних батьків [6, с. 596]. Скривавлений рушник у руках сестри хворого [6, с. 594] співвідносний з ілитоном, ліжко хворого – з вівтарем, чарка рому, якою господар частує лікаря [6, с. 593], – з потіром, напій – з жертовною кров'ю. Ритуал передбачає ініціацію гостя, чия відмова від споживання крові призводить до насильницького "прийняття тіла". Покладання роздягненого лікаря на ліжко поряд із хворим символізує *принесення в жертву* його самого[3] [6, с. 596].

Підміна сутності людини визначається її причетністю до світу. Кожен залишає по собі у світі згубний слід – своє "вбрання". Загублений черевик Попелюшки, що зрештою зробив її королівною, фатально позначився на долі її сестер: аби взути черевик, одна з них даремно відрубала собі великого пальця на нозі[4], а інша – частину

---

[1]Ілитон (гр. *обгортка*) – мала хустка, що лежить під Євангелієм і символізує пелену Немовля Ісуса і плащаницю, якою було обгорнуте Його тіло у гробі.

[2]Після винесення Євхаристії до святих дверей іконостасу священик закликає приступити до неї зі страхом Божим і вірою.

[3]І. Корман розглядає селянську родину як покійників, що за допомогою лікаря хочуть повернути до світу мертвих і свого сина [16].

[4]Б. Вранєш пояснює цим тілесним ушкодженням викривлення великого пальця на нозі Петровича [8, с. 274].

п'яти [9]. Кравець Петрович вперше постає в "Шинелі" босоніж, підібгавши під себе спотворені ноги [5, с. 115], імовірно, тому, що сестрам Попелюшки черевик так і не підійшов, а Башмачкину від черевика дісталося лише прізвище. Відбиток зубів кравця на шинелі Акакия Акакийовича [5, с. 121] позначається на щоці служниці Сільського лікаря як конюхове тавро [6, с. 592], а на стегні хлопчика – як "батьківське спорядження" [6, с. 596]. Хробаки у рані хворого, що уподібнюються лікаревому пальцю [6, с. 595], – це ще один кривавий слід від черевика Попелюшки, згадка про палець, відрубаний сестрою за порадою матері, що вказує на причетність лікаря і батьків хлопчика до його смерті.

Зіставлення мотиву втрати вбрання у повісті М. Гоголя "Шинель" і оповіданні Ф. Кафки "Сільський лікар" як травестії казки про Попелюшку братів Грімм доводить типологічну спорідненість їх мотивної структури та наявність між ними інтертекстуальних зв'язків. Функціонування мотиву в обох творах визначає *вбрання як атрибуцію зовнішнього (суспільного і статевого) та внутрішнього (духовного) самовизначення героя* й увиразнює перферентність цих текстів у авторському спадку.

Обидва письменники пережили спокусу винятковості, обоє загубили "ідею служби" через суперечність "поприща" покликанню. Гоголь втратив ілюзію щодо високого призначення державної служби, ставши дрібним чиновником[1]. Кафка ніколи не мав цих ілюзій, обравши службу з батьківської волі. Обоє уникали сімейних обов'язків як матеріальних пут: Гоголь порівнював жінку з "вовняною матерією"[2], Кафка – з пасткою на чоловіка, що цілковито обмежує його минущим. Обоє почувалися таврованими своїм духовним вибранством: Гоголь – як "найближчий до Христа", Кафка – як "найперший грішник". Обоє усвідомлювали своє безсилля перед світом "служників"-"мертвих душ": Гоголь висловлював обурення проти влади "кравців", що їй не здатні протидіяти Божі вибранці[3],

[1]І. Виноградов уважає, що саме певна дистанція між високим сенсом державної присяги і тією дріб'язковою формальною діяльністю, якою був змушений займатися Гоголь, стала підставою для зображення удаваної "релігійної" самопожертви Акакия Акакийовича [19, с. 47].

[2]Докладно матримоніальну проблематику творчості Гоголя аналізує В. І. Мільдон [20].

[3]І. Смірнов у "Світлому Воскресінні" вбачає гоголівську авторемінісценцію, що веде до "Шинелі": "Что значит, что уже правят миром швеи, портные и

Кафка вважав за краще померти, аніж стати конюхом[1]. Для обох письменників творчість була тим самим *утіленням* "високої ідеї", що і вбрання – для їхніх героїв. Усвідомленням згубності й цієї служби пояснюється намір обох письменників знищити свої твори, проте кожен з них шукав собі виправдання у своєму словесному вбранні.

Література

1. Набоков В. В. Франц Кафка / В. В. Набоков // Набоков В. В. Лекции по зарубежной литературе. – М., 2000.
2. Архипов Ю. И. Гротеск Гоголя и фантастическое начало в немецкоязычных литературах / Ю. И. Архипов, Ю. Н. Борев // Гоголь и мировая литература. – М., 1988. – С. 154–155; и др.
3. Кругликов В. Записи бреда и кошмара (Н. Гоголь и Ф. Кафка) / В. Кругликов. – М., 1999.
4. Иваницкий А. О природе государственного пространства у Н. В. Гоголя и Ф. Кафки / А. Иваницкий // VIII Междунар. конф. Проблемы поэтики II (Творческое наследие Гоголя). – Брно, 2009; и др.
5. Гоголь Н. В. Шинель / Н. В. Гоголь // Гоголь Н. В. Собр. соч. : в 9 т. – М. : Русская книга, 1994. – 560 с. .
Т. 3. Повести ; Т. 4. Комедии / сост. и коммент. В. А. Воропаева, И. А. Виноградова., 1994. – 560 с. – С. 109–136.
6. Кафка Ф. Сельский врач / Ф. Кафка // Кафка Ф. Избранное ; пер. Р. Гальпериной. – СПб. : Кристалл, 1999. – С. 591–597. – (Сер. "Библиотека мировой литературы").
7. Кривонос В. Ш. Сюжет испытания в "Петербургских повестях" Гоголя / В. Ш. Кривонос // Новый филологический вестник. – 2006. – № 3.
8. Вранеш Б. Золушка в гоголевской шинели / Б. Вранеш ; пер. Марины Петкович // Гоголь и традиционная славянская культура. Двенадцатые Гоголевские чтения : сб. статей по материалам Междунар. науч. конф. – Новосибирск : Новосиб. изд. дом, 2012. – 320 с. – С. 273–280.
9. Гримм Я. Золушка [Електронний ресурс] // Гримм Я., Гримм В. Сказки / Я. Гримм, В. Гримм. – М., 1978. – С. 75–79. – Режим доступу: http://hobbitaniya.ru/grimm/grimm21.php. – Назва з екрана.
10. Пропп В. Морфология сказки / В. Пропп. – Л. : Академия, 1928. – 152 с.
11. Гольденберг А. Х. Архетип гостя в поэтике Гоголя [Електронний ресурс] / А. Х. Гольденберг // Н. В. Гоголь и его творческое наследие.

ремесленники всякого рода, а Божии помазанники остались в стороне?" [14, с. 283].

[1]В останньому романі Кафки "Замок" міститься авторемінісценція, що повертає до "Сільського лікаря": землемір К., отримавши дозвіл Замку працювати конюхом, засинає (за задумом автора, як свідчить М. Брод, – помирає).

X Гоголевские чтения : сб. статей по материалам Междунар. науч. конф. – Новосибирск : Новосиб. изд. дом, 2010. – Режим доступу:
http://domgogolya. ru/science/researches/1428/. – Назва з екрана.

12. Вайскопф М. Сюжет Гоголя: Морфология. Идеология. Контекст / М. Вайскопф. – 2-е изд., испр. и расшир. – М., 2002.

13. Бочаров С. Г. Сюжеты русской литературы / С. Г. Бочаров. – М., 1999.

14. Смирнов И. П. У Петровича / И. П. Смирнов // Феномен Гоголя : материалы Юбилейной международной научной конференции, посвященной 200-летию со дня рождения Н. В. Гоголя / под ред. М. Н. Виролайнен и А. А. Карпова. – СПб. : Петрополис, 2011. – 850 с. – С. 282–298.

15. Кривонос В. Трудные места "Шинели" Гоголя / В. Кривонос // Нові Гоголезнавчі студії. – Вип. 2 (13) – Сімферополь-Київ, 2005. – С. 99–123.

16. Корман И. Именем Розы / И. Корман // Семь искусств. – 2015. – № 7 (64)ю – Режим доступу:
http://7iskusstv.com/2015/Nomer7/Korman1.php. – Назва з екрана.

17. Копельман З. Еврейский Кафка: рассказ "Сельский врач" [Електронний ресурс] / З. Копельман // Лехаим. – 2009. – январь. – 5769. – тевет. – 1 (201). – Режим доступу:
http://www.lechaim.ru/ARHIV/201/kopelman.htm. – Назва з екрана.

18. Джексон У. Елисей и Дети из Вефиля [Електронний ресурс] / У. Джексон. – Режим доступу:
http://khristos. org/article/519. – Назва з екрана.

19. Виноградов И. Повесть Н. В. Гоголя "Шинель": к истории замысла и его интерпретации / И. Виноградов // Гоголезнавчі студії. – Вип. 9. – Ніжин, 2002. – С. 35–53.

20. Мильдон В. И. "Женитьба ревизора" (Семейное в поэтике Гоголя) [Електронний ресурс] / В. И. Мильдон // Н. В. Гоголь и его литературное окружение. VIII Гоголевские чтения : сб. статей по материалам Междунар. науч. конф. – Новосибирск, 2009. – С. 289–293. – Режим доступу:
http://domgogolya. ru/science/researches/1027/. – Назва з екрана.